СВЕТИ ИВАН РИЛСКИ. МИСТИФИКАЦИИ, ОНОМАСТИКА И ЛЕГЕНДИ

Тодор Балкански

Българската култура не притежава Книга на своите знаменити мъже[1]. Тази книга обаче ще бъде написана. В нея редът на българските светци, канонизирани от народа приживе, безспорно се повежда от светия рилски отец Иван.[2] В случая темата се насочва към етнонимното определение на светеца, именно българин, български.

Проблеми с етнонимното самоопределение: определения на Рилския светец не съществуваха до създаването на политическото формирование Вардарска Македония и нейния държавен македонизъм.[3]

Защитеният от Комунистическия интернационал македонизъм има опростена хоронимна и етнонимна политика: античната Македония, чиято територия не е заварена от българите с това име[4], е обявена за територия на някакъв изконен македонски народ, който според някои течения на македонизма дори пряко произхожда от античните, старите македонци. Така историческата българщина беше преименувана и постоянно се преименува с етнонима-мистификат македонци, респ. македонски. За „македонци“ бяха обявени такива знаменити представители на българския народ като династията на Комитопулите, Паисий Хилендарски, Партений Зографски, Гоце Делчев, Прохор Пшински и разбира се, най-светият, първият сред славяните от Балканите светец от Рилската обител. Мистификациите в завършен вид се явяват на календарните дни за светеца в календара на в. „Нова Македония“, съставян от Спасе Мирчески /Жития 1991:662/. Аргументът на македонизма, според неговите политически силогизми, е „железен“: „Светецът е роден в село Скрино, под Осоговските планини, които са били на територията на Антична Македония, което ще рече, че са в днешната „македонска“ етническа територия, респ. родените в нея са етнически „македонци“.

Познаващите историческия живот на името на Македония в хоронимната политика на византийци, българи, сърби и турци знаят, че във времето на светеца (IX-X в.) името Македония се употребява в хоромията единствено за Византия като за военно-административна единица, чиято територия не включва българските земи. В един момент Македония се нарича дори Източна Тракия със Странджа (тогава Страница). Както вече се съобщи по-напред, включените в българската държава части от някогашната Македония са били познати под името Долна земя, упомената в историческите документи (Виргинската грамота на Константин Асен от 1277 г., вж. и в Хилендарския препис на Манасиевата хроника: **долнѣю ѕємлю охридскоую**) /Иванов 1970: 581, 620; Коледаров 1985:26, 39, 48-49; Иречек 1978:424/. Принадлежността на родното място, с. Скрино към българската държава и респ. към областта на българския град Средец, изрично е указана в „Проложно житие на Иван Рилски“ от Стишния пролог, срв.: „Светият и преподобен наш отец Иван, великият сред постниците,

беше прочие от пределите на славния Средецки град, от село, наричано Скрино, в царуването на христолюбивия български цар Петър и на гръцкия Константин Диоген“ /Старобългарска литература 1986:132/. Същият факт е подчертан и в Пространното житие на Иван Рилски от патриарх Евтимий: „Селото, наречено Скрино, намиращо се в Средечка област“ /Старобългарска литература 1986:136/.

Българското етнонимно определение за Светия отец е подчертано във всички изброени дотук жития: в Народното житие, светецът се грижи за поддръжката на *българската войска*, като връща парите на *българския цар Петър;* в проложното житие на Иван Рилски от Драгановия миней е подчертано: „Преподобният наш Иван беше родом *българин*“; в Проложното житие от Стишния пролог е подчертано: „Той имаше благочестиви и не твърде богати родители от *българско племе*“; в Пространното житие от патриарх Евтимий българската етнонимна характеристика съща така е изведена на преден план: светецът „приобщава единоплеменниците“: „Родителите на този блажения бяха благочестиви във всичко, *българи* по род.“

В заключение трябва да се подчертае: подправянето на етническата характеристика на светеца с мистификацията *„македонец“* **е по същество етнонимна нелепост!**

От ономастична гледна точка няколко са нерешените в българската наука въпроси, свързани с името на Рилския светец: 1) не е описана топонимията в българската езикова територия, свързана с неговото име; 2) не са отделени от масата на *Ивановците* (доскоро най-честото име сред българите) тези имена, които пряко са свързани със Светеца и с неговите календарни дни /Балкански 1996:11/. Топонимите, мотивирани от името *Иван (Рилски),* както и антропонимите по него, **свидетелстват за единна бъл-гарска езикова територия, респ. за единен български народ с единно българско езиково съзнание,** факт подминат напр. в македонската македонистична ономастика /Стаматоски 1990:10; Станковска 1992/. 3) Досега не е открито и неговото рожденно име, различно от монашеското, с което е познат светецът /Ковачев 1982:205/. Валидна ли е била в онова време антропонимната практика име на монах да започва със същия звук като неговото светско име?! - въпрос, неуточнен в сегашната българска антропонимна наука, като се има предвид прецедента с името на княз Борис-Михаил, останал вероятно и в монашество с името Михаил.

Календарният начин на именуването при българите сред изчерпване на традицията за родовото кръстно име по дядо и баба, беше доскоро основен сред българите. Задача на българската ономастика е да уточни колко са сред множеството Ивановци тези, които са по дните на светеца: *Успение на Свети Иван Рилски* (18 август); Връщане на светите мощи от Търново в Рилския манастир (1 Юли); Откриване на светите мощи (19 октомври). [5]

В българската топонимия са описани множество местни имена, мотивирани от агионима *свети Иван*, срв. напр. свети Иван на оброк до Алачовци, Панагюрско със събор на 21 май; равнина с оброк до Роглец, Ломско; оброк при Горно Броди, Сярско; ниви с параклис до Белчище,

Охридско-Преспанско; оброк до Войници, Михайловградско; ниви с параклис до Славейно, Смолянско и др. Тези имена са свързани с името на светеца и се различават от имена като *свети Юван Златоуст* на землище до Банско, Разложко, *свети Иван Предтеча* на други места и под.

Екстралингвистичната характеристика към енциклопедичната дефини-ция /Балкански 1984:161-168/ на множество имена свързва местното име именно със св. Иван Рилски. Така напр. в цитираното Народно житие (123) изрично е упоменато, че мястото *Големия дъб*, някъде около Скрино или по Струма, в чест на светеца после било наречено „Дъб на Светия отец". Местното име *Йован камен* при Крупник се обяснява с мястото, където е почивал светецът.[6] Тези имена също трябва да бъдат проучени като ономастична група.

През 1990 г. пътувах с влак от Нальчик (Кавказ) за Москва. Спътникът ми се оказа русин от град *Рылск*. Когато разбра, че съм българин, той ми съобщи: „Знаете ли, нашият град е наречен така в чест на светеца Иван Рилски. До днес в църквата на града се пази обкована в сребро негова ръка." Така и не успях да проверя информацията за този град в Куркска област на Русия. В руската ономастична литература обаче се съобщава, че селищното име е регистрирано в руските летописи от 1152 г. Името там се извежда обичайно по Рыло, за приток на Сейм, където се намира градът /Никонов 1966:361/. Тази ономастична следа и легенда също така трябва да бъде проверена от българските учени.

В периода 1991-1995 г. изследвах множество селища на все още оцелели българи в Румъния, както и на вече бивши българи, смятани от румънската етнонимия за „румънизати". Предмет на описание е село *Свинцещ*, окръг Телеорман и неговата българска легенда. Селото/комуната е съставено от няколко катуна. Българският език е жив донякъде само в колибака *Сърби дин Свинцещ*=„Българите от Свинцещ". Българското самосъзнание при загубен български език е запазено и в друг колибак на име *Муци*, т.е. „Немите", както съседите румънци са наричали българите-бежанци от България. Тези българи според тяхната легенда дошли много отдавна начело със „Свънту Евтимие дин /от/ Булгария." Когато дошли в тази румънска земя, носели със себе си голяма икона на *свети Иван /сънту Йон дин муници Рила - Свети Йван от планините Рила/*. Устроили и параклис за иконата, която била чудотворна: лекувала неизлечимо болни. Параклисът отдавна не съществува. Аз обаче посетих мястото, което до сега се нарича *свънту Йон* (изток 1 км. от Сърби дин Свинцещ). Днес там са само орници.

В българското село Ликурич, от същия окръг, също има топоним *Свънцъщ* (север. 3 км лозя, чието име българите свързват също така с неясна легенда за „Свети Иван от Българско".

В много от румънските манастири и църкви, които посетих (Кълуй, окръг Олт; Прислоп, окръг Дева; Негру вода, окръг Арджеш и др.) монасите ми показваха икони на Св. Иван, дори стенописи и твърдяха, че са икони на българския светец. Некомпетентността ми обаче в това изкуство не ми разреши да се ангажирам с описания.

През 1977 г. д-р Вера Антич публикува в Скопие „Локални хагиографии во Македонија". В този труд са представени и няколко

неизвестни легенди за светеца Иван Рилски, събрани при теренна работа в селищата около македонските манастири. В легендата, разказана от Насе Георгиевски, роден 1905 г. в Осиче, Кривопаланско, иконом на манастира, четиримата постници и светци: Прохор Пшински, Йоаким Осоговски, Иван Рилски и Гавраил Лесновски се усамотили на едно място около село Лесново в Осоговската планина. Били обаче открити от един овчар, поради което решили на сутринта всеки да поеме по свой път. „Иван Рилски тръгнал към планината Рила. Като най-млад отишъл при един богат човек да му пасе кравите и овцете. Имало една голяма река. Една от кравите преминала да се отели на другия бряг. Двамата тръгнали да търсят кравата. Иван си хвърлил доламичката и преминал реката без да се намокри. На нея пренесъл и телето. По тях плувала кравата. Господарят като видял това чудо, целунал Иван и рекъл: „Не съм достоен да ми бъдеш слуга. Върви си и прави светости“. Иван преминал реката и се заселил в планината Рила.“(с. 110). Тази легенда е общобългарска, защото в същия вариант е записана в помашкото (или потурнашко !?) село Старо Осеново, Благоевградско, само, че сега приписвана на Свети Алия: „Веднъж господарят го пратил да доведе една крава отвъд Струма. Реката придошла, но момчето хвърлило абичката си върху водата и преминало стихията /Тахов 1996:46/. Този Свети Алия е отъждествяван с Бали Ефенди, Юрушки светец от Княжево, чието житие тясно се преплита с това на Иван Рилски (вж. по-нататък).

В друг вариант на легендата, записан от д-р Антич (с. 155) в околията на Лесновския манастир, четиримата постници живели в пещера край Лесново, където били открити от овчарче. По тази причина решили да напуснат този край след разбуждането на сутринта. „Първи се разбудил Иван Рилски, който се прекръстил и тръгнал на север. Пътувал цял ден и вечерта достигнал планината Рила, където си преминал живота в пещера“ (с. 156). Според друга версия на преданието мястото до Лесново, където при Гаврил Лесновски дошли Прохор Пшински, Йоаким Осоговски и Иван Рилски, се наричало *Облов връв*.

По странен начин моменти от житието на св. Иван Рилски се приписват, както се каза, на Юрушкия светец, всъщност потурчен българин Бали Ефенди /Балкански 1986/. Версията за св. Иван в лесновските легенди, в легендата от Осеново, приписана на свети Алия, отъждествяван с Бали Ефенди, всъщност е библейски разказ от биографията на свети Илия.[7] Разказът обаче за неосъществените срещи на светеца с българския цар Петър, предаван в повечето от неговите жития е бил чут от Евлия Челеби в странна деформация, този път за същия софийски Бали Ефенди, срв. „Наблизо (до Балиефендьовото бранище) се намира местността „Султан Сюлейманова пейка“ (в житията на Иван Рилски - Царев връх). Когато Сюлейман хан тръгнал лично да превземе Сектевар в немските земи, Бали ефенди бил още жив, та султанът дошъл тук с многобройна войска и се установил на лагер в Балиевото бранище, за да се срещне със светеца. Като научил за това, Бали ефенди казал: „Сюлейман хан е много странен. Четиридесет и осем години вече воюва и внушава страх на стотини хиляди създания и роби; да не би сега в последната година от живота си да е дошъл тук, за да опустоши бранището, което се намира под наше покровителство?“. Като казал това, взел молитвеника си и избягал в гората. По този

начин Сюлейман хан не успял да се срещне със светеца, обаче пратил при него шейхЮлисляма Абсууд ефенди, който отишъл при Бали ефенди, предрешен и с големи дарове, за да иска извинение от него...“.

Такава е информацията за св. Иван Рилски, придобита в повече от 20-годишната събирателска работа на един езиковед.

БЕЛЕЖКИ

1. Създадената от географа Светлин Бояджиев книга, „География на видните българи“, С., 1993, не изчерпва хронологически темата; в словника й са включени лица, родени след XVIII в.

2. Други светци със същите характ е ристики са св. Никодим, провъзгласен за светец от българите на Видинска България, св. Стефан Бунгардец, провъзгласен от трансилванските и банатските българи за светец под името *Стефан Понграц*, а от папата през 1995 г. като *Ищван Понграц*.

3. Наченат от македонизма на Сръбското, после Югославското кралство и въведен в употреба сред македонските българи от Комунистическата югославска държава.

4. Изконното българско име за всички *български славяни* е името *българи* с варианти в Македония: *богари*, *болгари*, *булгари*, *бугари*. Вж. повече при **Т. Балкански.** Етнонимът бугари. История, фалшификации, мистификации, негации. Български език, 3, 1992, 182-192. Историческото българско име на античната Македония като територия е Долна земя. Вж. при: **П. Коледаров.** Името Македония, С., 1985. Историческото етнографско и регионално име за българите в Долна земя е, *долноземци,* долни *българи*. Имената *Македония и македонци* се появяват в миналия век като книжни заемки от географията на европейските народи.

5. **А. В. Суперанская, А. В. Суслова**. О русских именах, М., 1991, 76. Те съобщават, че множеството руски именяци с *Иван* (дори етнонимизирано: *Иван*=русин=при гагаузи *Иван*=Русия) се дължат на календарни причини. В руския календар дните на Иван са над 70.

6. Името ще да е създадено до X век, за което свидетелствува и типът, образуван с -jь. Вж. **Заимов Й**. Български географски имена с jь, С., 1973, 111.

7. Срв. Царства IV р 2:8 : „И като взе Илия кожуха си, та го сгъна, удари водата; и тя се раздели на едната и на другата страна, така че двамата преминаха по сухо.“

ЛИТЕРАТУРА

Антич 1977: Антич. В. Локални хагиографии во Македонија. Скопије.

Бояджиев 1993: Бояджиев Св. География на видните българи, С.

Балкански 1992: Балкански Т. Етнонимът бугари. История, фалшификации, мистификации, негации. Български език, 3, 182-192.

Балкански 1984: Балкански Т. Местни имена и местности от Пещерско, свързани с Априлското въстание и екстралингвистичната информация към тях. В: 60 години Септемврийско въстание, В. Търново, с. 161-168.

Балкански 1996: Балкански Т. Първата еврейска форма е била Йоанан. В: Труд, 6.I., 11.
Балкански 1986: Балкански Т. Факти от миналото в полза на българския род. В: Нова светлина, бр.110.
Жития 1991: Жития на светиите, С.
Заимов 1973: Заимов Й. Български географски имена с jь. С.
Иванов 1970: Иванов Й. Български старини из Македония. С.
Иречек 1978: Иречек К. История на българите. С.
Ковачев 1982: Ковачев П. Българска ономастика, В. Търново.
Коледаров 1985: Коледаров П. Името Македония. С.
Никонов 1966: Никонов В. А. Краткий топонимический словарь. М.
Стаматоски 1990: Стаматоски Тр. Македонска ономастика. Скопје.
Станковска 1992: Станковска Л. Речник на личните имиња кај Македонците. Скопје.
Суперанская, Суслова 1991: Суперанская А. В., А. В. Суслова. О русских именах, М.
Тахов 1996: Тахов Р. Търсят съкровище на Али Баба в Княжево. В: „24 часа“, 20.I.